

УДК 94(477): 327 "1920/1922"

Олег Купчик,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ТАЄМНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКОРДОННОГО ВІДДІЛУ
ЦК КП(Б)У НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ
(початок 1920-х років)**

У статті розглянуто територію Волині як об'єкт таємного радянсько-польського протистояння в процесі експорту більшовицької революції до Польщі на початку 1920-х років.

Діяльність спеціальних служб завжди була закритою темою радянської історіографії. Особливо прискіпливо радянська цензура охороняла таємниці партійних спецслужб. Фонд Комінтерну в архіві у Москві й сьогодні залишається недоступним для дослідників. Водночас вивчення роботи Закордонного відділу ЦК КП(б)У на Волині у таємному радянсько-польському протистоянні в контексті експорту комуністичної революції до країн Європи, вимагає підходу як до окремої історичної проблеми. Відсутність з цієї тематики будь-яких наукових досліджень повинна стати стимулом для дослідження означеної діяльності КП(б)У на волинській території.

Укладення 18 березня 1921 р. Ризької мирної угоди між РСФСР і УСРР (пізніше УРСР) з одного боку і Польською республікою – з другого започаткувало новий етап у взаємовідносинах цих країн. Офіційне визнання Польщею незалежності і самостійності УСРР, недоторканності її територіальних меж, юридичне закріплення за польською стороною західноукраїнських земель (у тому числі й західної Волині), фактично ліквідували Варшавський договір 1920 року. Забезпечення мирного співіснування між державами покладалося на 5 статтю мирної угоди, згідно з якою учасники договору зобов'язувалися "не створювати й не підтримувати організацій, які мають своєю метою збройну боротьбу з другою стороною, або чинять замах на її територіальну цілісність, або готують повалення її державного чи громадського ладу шляхом насильства, так само, як і організацій, що дають собі роль уряду іншої сторони, або частини її території" [1:7].

Проте уряди як радянських республік, так і Польщі не відмовилися остаточно, як цього вимагали положення мирної угоди, від проведення підривних операцій на території протилежної сторони. Архівні матеріали спростовують офіційну відмову Раднаркому УСРР від курсу на проведення експорту більшовицької революції до країн Європи і доводять його пряму причетність до організації діяльності на території польської держави Закордонного відділу ЦК КП(б)У – партійної більшовицької

© Купчик О., 2004

спецслужби [2:17]. Сьогодні достовірно відомо й те, що уряд УНР в екзилі продовжував після встановлення офіційних стосунків між УСРР і Польщею свою таємну антирадянську діяльність на території останньої. Архівними джерелами підтверджено також і наміри Польської держави використати підрозділи інтернованих на його території бійців армії УНР у бойових діях на теренах СРСР [2:115]. Волинь через її лісистої місцевість і прикордонне розташування стала полем активної діяльності диверсійних груп як радянських спецслужб, так і Польської республіки.

Закордонний відділ ЦК КП(б)У намагався організувати на території Волині і Галичини локальні збройні повстання місцевого населення. Спрямовані на повалення існуючого державного ладу і встановлення радянської влади у Польщі, включення західноукраїнських земель до складу СРСР зокрема. Цим виступам радянські спецслужби прагнули надати відтінок національного руху білоруського і українського народів, керівництво яким мало здійснюватися місцевими діячами як знавцями місцевості, звичаїв, психології і мови тутешнього населення [3:124].

Для організації активної підпільної роботи, усю територію Польської держави Закордонний відділ розподілив на три райони: 1) Центральна Польща, 2) Східна Польща – Галичина, 3) Волинь, Поділля і Білорусія. У кожному районі був створений обласні комітети, в компетенцію яких входила організація та проведення підривних операцій на регіональному рівні. Головою комітету в третьому районі був відомий діяч Комінтерну К. Русаков, якому й належало розгорнути підпільну діяльність спецслужби, сформувати організаційну побудову її роботи на теренах Волині: губернські, повітові і гмінні "революційні трійки". До складу їх входили: 1) голова, який вів військову справу, організовував повстанські загони; 2) організатор нелегальних комуністичних гуртків; 3) організатор втечі із в'язниць політичних в'язнів, який також стежив за діяльністю польської політичної поліції і контррозвідки. Для трійок створювалися конспіративні квартири – явки, де переховувалися, співробітники Закордонного відділу, переправлені з УСРР, зброя, військово спорядження, вибухові речовини [4:3].

Радянська таємна служба на Волині у 1921 р. мала таку структуру: обласна, з резиденцією у Рівному, ревтрійка – К. Русаков, Островський і Христич. До губернської (з місцем знаходження у Луцьку) ревтрійки входили – Христич, Марцинкевич і Качинський. Було організовано повітові ревтрійки у Дубно, Кременці, Луцьку і Сарнах. У кожній гміні й селі також створювалися революційні трійки, до складу яких входили організатори повстанських підрозділів та окремих терористичних актів [3:102]. Усю територію Волині було поділено на два райони діяльності:

до першого, начальником якого був Блащук, входили Острозький, Дубенський і Кременецький повіти; до другого, роботою якого керував Шляхтин, – Рівненський і Луцький повіти. До функцій повітових трійок входив пошук у кожному селі надійних осіб, яким належало сформувати повстанський загін [3:107].

Для переправлення з-під радянської України зброї, військового спорядження, вибухових речовин, агітаційної літератури і нових працівників для підпільної роботи на радянсько-польському кордоні було організовано передавальні пункти: Славута – Острог, Нововолинськ – Кожець, Олевськ – Сарни [3: 107]. Начальниками передавальних пунктів були призначені: у Славуті – Вронський, у Зв'ягелі – Голубчик, в Олевську – В. Русаков – брат Кузьми Русакова [4: 3]. Таємні склади зброї знаходилися у Славуті й Олевську [4: 7].

Партійна спецслужба займалася активною реалізацією практичних заходів щодо проведення диверсійних операцій. У травні 1921 р. , згідно із звітом Закордонного відділу ЦК КП(б)У про виконану роботу за період від 28 квітня до 31 травня 1921 р, на Волинь було перекинута 30 працівників для проведення партизанських дій, а також розпочато організацію військової бази у Дубно. 1 і 2 травня того ж року підпільниками на Волині було скинуто під укіс чотири потяги. Перед спецслужбою у цей період роботи було поставлено завдання відстеження і ліквідації на території Волині окремих бійців і бойових підрозділів армії УНР, які переміщалися через її територію до УСРР [4: 25].

Повстанські загони діяли на території Кременецького повіту (підрозділ з 300 осіб), зокрема у Почаєві, в с. Хотин (загін з 20 осіб), хутір Кольки, а також у селах Луцького і Сарненського повітів [1:103]. У липні-серпні 1921 р. на півночі Волині діяли загони під керівництвом Островського (200 осіб), Василевського (60 осіб) і Русакова (17 осіб). У південній частині Волині оперував загін із 30 осіб [4: 43].

Перед співробітниками таємної служби ставилися завдання щодо проведення комуністичної пропаганди серед українського селянства, агітації у польському війську, здійснення терористичних актів з метою фізичної ліквідації окремих представників польської державної адміністрації, жандармерії, поліції і органів безпеки, пограбування великих землевласників для поповнення фінансового фонду спецслужби [3: 102]. Повстанським загонам належало руйнувати залізничні мости, чинити збройні напади на банки, польські державні установи і військові об'єкти з метою роззброєння [3: 111]. У момент підняття загального повстання, яке планувалося на серпень 1921 р. [3: 112], (можливість виникнення і позитивний результат якого прогнозувалися Закордонним відділом

[3: 33]), усі бойові підрозділи повинні були створити повстанську армію, що згодом реорганізувалася б у регулярну [3: 103].

У директивах, що надавалися працівникам спецслужби, наказано організовувати бойові загони, спираючись на національні українські елементи, які б діяли від імені підрозділів армії УНР. В результаті мали бути створені невідхильні докази, на основі яких можна було б звинуватити Польщу у невиконанні нею положень Ризької мирної угоди, її причетності до організації і підтримки військових формувань, ворожих радянським урядам України і Росії [5: 40]. Таким чином, Закордонний відділ, звісно, за вказівкою політбюро ЦК КП(б)У намагався спровокувати війну з Польщею з метою повалення у ній існуючого державного ладу і встановлення радянської влади [4: 3].

На територію Польщі для виконання розвідувальних і контррозвідувальних завдань переправляли також в індивідуальному порядку й окремих працівників таємної служби. Так, зокрема, співробітник М. Турбілов, як відомо з його доповіді київському підвідділу Закордонного відділу ЦК КП(б)У від 25 березня 1921 р., прибув у березні того ж року до м. Рівне з метою отримання інформації про настрої серед українського населення Волині, про ставлення його до польських органів влади. Отримавши відповідні свідчення, Турбілов організував збройний напад на містечко Корець, створив у селах Вдовбиця, Новосяки і Дирма революційні трійки і встановив там явки. Водночас таємним співробітником було організовано розвідку з метою підризу залізничних мостів на території Польщі і розпізнавання польських військових частин, які перевозитимуться на залізницях цієї місцевості. Після отримання інформації про те, що поблизу м. Рівного, в с. Дворець, з дозволу польської влади діє таємна петлюрівська організація на чолі з отаманом Голубом, Турбілов вирішив проникнути до неї, щоб дізнатися про її задуми і плани. Вступивши до цієї таємної групи, Турбілов, як її учасник, із фальшивими документами був переправлений з двома іншими членами організації через Острог і Кунів на територію УСРР для проведення диверсійних операцій. Однак, тільки опинившись на радянській території, Турбілов роззброїв петлюрівців і ліквідував їх. Згодом ним був схоплений і переданий до губернського відділу ВУНК у м. Житомирі начальник контррозвідки петлюрівської таємної організації Підлісний [3: 73].

Керівництво організацією і проведенням більшовиками таємних операцій на теренах Волині здійснював київський підвідділ Закордонного відділу ЦК КП(б)У. Водночас голова обласного комітету Волині, Полісся і Білорусії К. Русаков повинен був налагодити тісну співпрацю з обласними ревтрійками Центральної (Варшава) і Східної (Галичина) Польщі [3: 111].

Проте розгорнути значну діяльність партійній спецслужбі УСРР на території Волині не вдалося. Зухвалі дії працівників таємної служби (вбивство з метою пограбування подружжя Горенштейнів у м. Рівному 9 липня 1921 р., напад на місцеві державні установи і маєток поміщика Карвицького, вбивство таємного співробітника польської служби безпеки Черняховича 19 липня того ж року [4: 2]), навели кримінальну поліцію Польщі на слід партійної організації. У результаті проведення оперативно-пошукових заходів польської служби безпеки і контррозвідки в ніч на 10 липня 1921 р. на Волині було заарештовано 46 членів таємного відомства, викрито багато інших таємних співробітників, виявлено явки зв'язкових [3: 127]. Такий провал у роботі змусив керівництво Закордонного відділу припинити на певний час планування, організацію і проведення широкомасштабних операцій на теренах Волині [4: 43]. Хоча передчасний арешт працівників таємної служби КП(б)У не дозволив розкрити усю мережу Закордонного відділу на Волині, однак про його існування стало відомо громадськості [4: 2].

Організація в межах Польщі таборів інтернованих бійців армії УНР дозволила польському уряду використати їх у таємній війні проти радянської Росії. Народний комісаріат закордонних справ Української СРР неодноразово у своїх нотах до МЗС Польщі вказував на розташування у польській прикордонній з УСРР зоні низки штабів військових підрозділів армії УНР, які здійснювали переправу через радянсько-польський кордон диверсійних груп для організації в УСРР підпалів, грабунків і єврейських погромів. Радянська сторона вказувала на факт підтримки польським військовим відомством даних збройних формувань (забезпечення зброєю, амуніцією, засобами пересування і вільний перепуск через кордон) [6:307]. Так, загін Барського, який діяв у Волинській губернії УСРР, отримав від польської військової влади обмундирування і озброєння на 500 осіб, у тому числі 20 кулеметів, відповідну кількість шабель і рушниць і кілька возів [7]. За прямим наказом польського військового міністерства, озброєні групи і загони вербувалися з інтернованих українських офіцерів і солдатів армії УНР. Бійці спочатку прибували до м. Гарнова в Український партизансько-повстанський штаб генерал-хорунжого армії УНР Ю. Тютюнника, де отримували офіційні польські документи, а звідти переправлялися у прикордонну зону з УСРР. У Львові 5 відділення II розвідувального (начальник відділу полковник Кузьмінський) Генерального штабу польського війська забезпечувало військовослужбовців армії УНР фальшивими радянськими документами і переправляло через радянсько-польський кордон. Бійці отримували від військового відомства Польщі, окрім диверсійних, ще й завдання суто розвідувального характеру. Так, генералу Галкіну було доручено дослі-

дити усю мережу шосейних і ґрунтових шляхів на північ від Києва до Мозира, а також стан укріплень на р. Дніпро біля Мозира [6: 362]. Варто зазначити, що польські військові мали у своєму розпорядженні карту дислокації усієї прикордонної варті Червоної Армії [6: 421].

У містах Тернополі, Рівному і Сарнах знаходилися переправні пункти II відділу генштабу, фактичними начальниками яких були українські офіцери. Робота польських офіцерів, які були офіційними комендантами пунктів, зводилася лише до здійснення контрольних заходів. У Тернополі польські розвідники створили пункт № 1 (начальник – сотник Кузьменко-Титаренко), у Рівному – пункт № 2 (начальник – сотник Попов) і в Сарнах влаштували пункт № 3 (начальник – сотник Бабиченко) [4:14]. Організацією діяльності цих закладів займалися також українські співробітники польської контррозвідки [1:96].

Через переправні пункти потрапляли на територію УСРР зброя, військоове спорядження і таємні співробітники для проведення підривної антирадянської роботи. Так, наприклад, на радянсько-польському кордоні органами ВУНК була затримана і заарештована Ковальчук, зв'язкова між Ю. Тютюнником і отаманом Бесарабенком. Від полковника Кузьмінського 4 червня 1921 р. Ковальчук, за її зізнанням, отримала гроші, отруту і окремо отруєні цигарки, а також польську перепустку на проїзд до кордону, яка у Рівному була замінена на фальшиві радянські документи [6:115].

Таким чином, територія Волині стала полем активної діяльності радянських спецслужб у Польщі. Лісиста місцевість сприяла успішному проведенню бойових дій для партизанських загонів з обох сторін. Встановлення дипломатичних відносин між Українською СРР і Польською республікою диктувало необхідність як з боку радянських, так і польських спеціальних служб, особливої уваги й обережності при проведенні таємних операцій на території сусідньої держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Мировий договір між Україною і Росією з одної сторони й Польщею з другої. – Рига, 1921.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – (далі – ЦДАВОВУ). – Ф.4. – Оп.1. – Спр. 667.
3. "Закордон" в системі радянських спецслужб. Збірник документів. К., 2000.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1039.
5. Советская Россия и Польша. Сб. док. – М., 1921. – с.40.
6. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917 – 1923 рр.). – К., 1966.
7. ЦДАВОВУ. – Ф.4. – Оп. 1. – Спр. 668.

8. Советская Украина и Польша. Сб. дипломатических документов и исторических материалов. - Харьков, 1921. – С.14-15.

O. Kupczyk. Tajna działalność Zagranicznego Oddziału KC KP(b)U na terenie Wołynia (początek lat 1920-ch).

W artykule rozpatrywane jest terytorium Wołynia jako obiekt tajnej konfrontacji radziecko-polskiej w toku eksportu rewolucji bolszewickiej do Polski na początku lat 1920-ch.

O. Kupchuk. Central Committee CP (B) U Foreign Department Secret Activities on the Territory of Volyn (Early 1920 s).

The article focuses on Volyn territory as an object of the secret Soviet-Polish opposition in the process of bolshevik revolution export to Poland in the early '20s.